№ 61: УЧИТИСЯ ЧИТАТИ

На Божий образ. Ян Амос Коменський і перша дитяча ілюстрована книжка

ЧАРЛЗ МАКНАМАРА

8 СІЧНЯ 2020

У середині XVII століття Ян Амос Коменський опублікував книжку, яку багато хто вважає першим ілюстрованим виданням, присвяченим ранньому вихованню дітей: «Orbis Sensualium Pictus», або ж, як традиційно перекладають, «Світ чуттєвих речей у малюнках». Утім, усупереч назві, книжка може показати світ, не лише очевидний і видимий, а й недоступний чуттям.

Боже Провидіння. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

За даними Британської енциклопедії, «Orbis Sensualium Pictus» Яна Амоса Коменського – це «перша дитяча ілюстрована книжка». Опубліковане 1658 року латиною й німецькою видання, що містить 150 зображень повсякденних людських справ (як-от пивоваріння, садівництво чи догляд за худобою), одразу здобуло славу родоначальника дитячої літератури. Запропонований у книжці підхід, який ґрунтувався на візуалізації, став проривом у вихованні й освіті молоді, як і постанова навчати народної мови поряд із латиною. На відміну від трактатів про виховання та граматичних довідників, «Світ» був адресований безпосередньо молодим людям і намагався стати з ними на один рівень.

Книжка користувалася величезною популярністю. Певний час це був найпоширеніший у Європі підручник для початкової освіти, перекладений, як свідчив один відгук, «багатьма європейськими й деякими східними мовами». Автор видання, Ян Амос Коменський, чех за походженням, також славився в усій Європі та долучився до реформування освітніх систем у кількох країнах. Рембрандт написав його портрет, і, вказано в перевиданні «Світу» 1887 року, Коменського навіть «запрошували очолити Гарвардський коледж». (У Гарварді він так і не

побував, та його ім’я викарбуване на західному фризі Педагогічного коледжу при Колумбійському університеті). І нехай ім’я Коменського менш відоме нині, аніж колись, його інноваційні освітні ідеї досі мають вплив. Наприклад, у програмному тексті «Didactica Magna» («Велика дидактика») він відстоює рівні можливості освіти й виховання для всіх: хлопчиків і дівчат, багатих і бідних, мешканців міст і сіл.

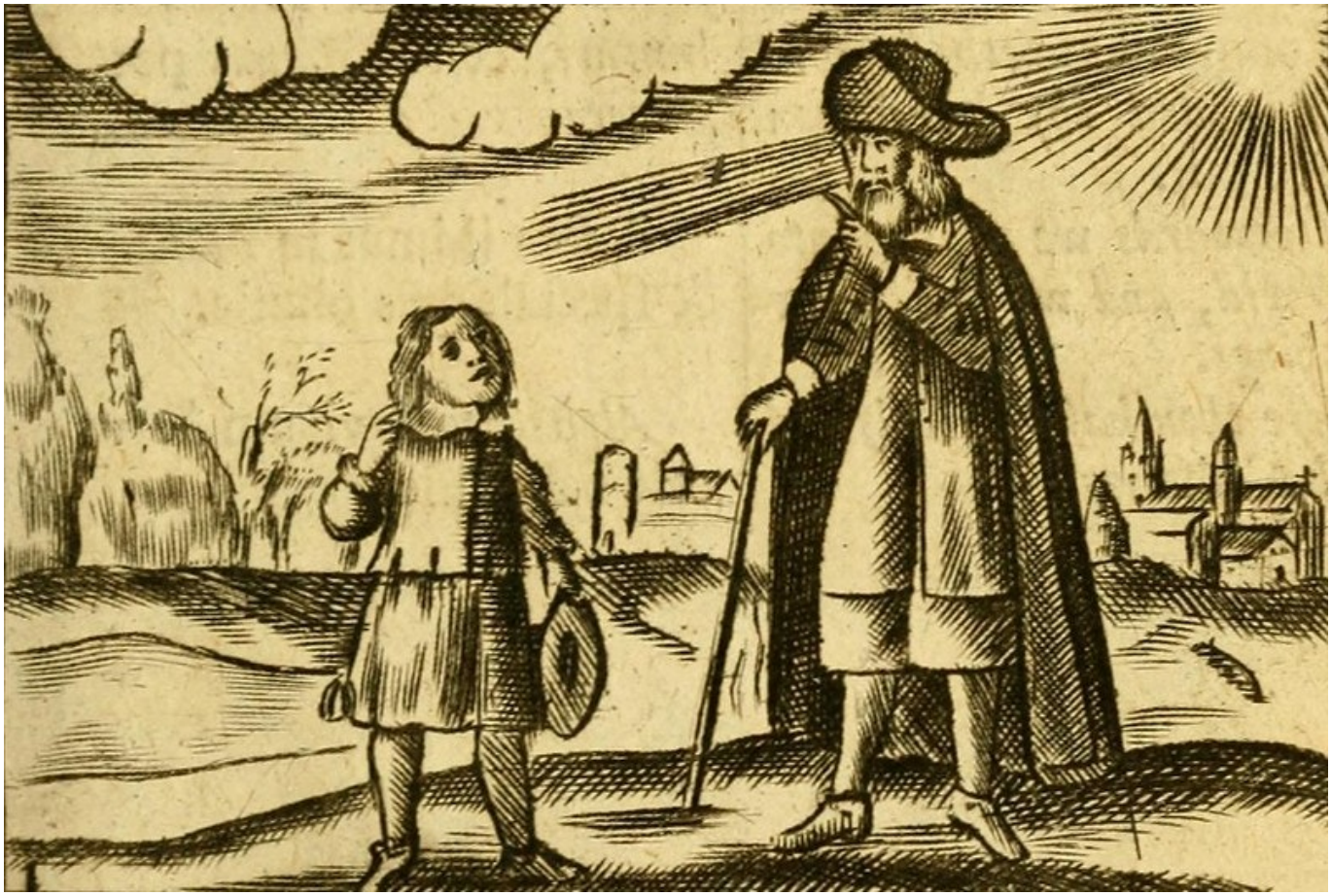

Учитель і учень. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Попри прогресивну мету і тривалий вплив на виховну систему, Ян Коменський інколи справляє враження старомодного наставника. Перша ж сторінка «Світу» починається з речення, яке в сучасних книжках здалось би доволі химерним: «Отож, хлопче, навчися бути мудрим». Над цим текстом зображено вчителя й учня, занурених у діалог: перший, спертий на палицю й одягнутий у величезний капелюх, підносить догори палець, а другий дослухається, і на його обличчі написане щось між захопленням і тривогою. Учень запитує: «Що значить бути мудрим?» А вчитель відповідає: «Правильно розуміти, правильно робити і правильно говорити все необхідне».

Перший розділ «Світу», присвячений третій із цих цілей, скидається на ранню версію «Танцю маленьких качат»: діти вчаться «правильно говорити», імітуючи голоси тварин. Ці дві сторінки – просто колекція латинських звуконаслідувальних дієслів і спроб передати тваринні звуки: ворони тут каркають «a, a,» замість «кар, кар», і ми дізнаємося, що «качка крякає» («anas tetrinnit»), «заєць вищить» («lapus vagit»), а «баран бекає» («agnus balat»). Цей вступ до звіриних «мов» – звична територія для сучасних навчально-розвивальних іграшок, як доведе будь-який похід у «Дитячий світ». Учитель пояснює, що спочатку учень мусить засвоїти «прості звуки, […] які живі істоти вміють видавати, а твій язик – наслідувати». Після цього учень і вчитель «підуть у Світ, аби познайомитися з усіма речами».

Cornix cornicatur, *á á* — A a
The Crow crieth.

Agnus balat, *b é é é* — B b
The Lamb blaiteth.

Cicáda ſtridet, *cí cí* — C c
The Graſhopper chirpeth.

Upupa dicit, *du du* — D d
The Whooppoo ſaith.

Infans ejulat, *é é é* — E e
The Infant crieth.

Ventus flat, *ſi ſi* — F f
The Wind bloweth.

Anſer gingrit, *ga ga* — G g
The Gooſe gagleth.

Os halat, *háh háh* — H h
The mouth breatheth out.

Mus mintrit, *í í í* — I i
The Mouſe chirpeth.

Anas tetrinnit, *kha kha* — K k
The Duck quaketh.

Lupus ululat, *lu ulu* — L l
The Wolf howleth.

Urſus murmurat, *mum mum* — M m
The Bear grumbleth.

Звуки тварин. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Навчившись квакати і крякати, діти, втім, не «йдуть у Світ незнаними шляхами» й ні з чим, по суті, не знайомляться. Натомість «Світ» зненацька переходить до філософського й незримого, імовірно, сподіваючись, що хорошого знайомства з качками й мишами достатньо, аби зрозуміти божественне. Другий розділ пропонує дітям інтенсивний курс теологічної метафізики, з якого вони дізнаються, що Бог «у Своїй сутності Духовний і Єдиний. А в Своїх іпостасях – у Трійці сущий»; що Він – «Світло недоступне; і все у всьому. Сущий повсюди і ніде». Може, книжка й намагається показати видиму реальність, та Бога в ній описано абстрактно й непрозоро. Ілюстрація до розділу нічим не схожа на бородатого старця зі стелі Сикстинської капели – ні, це складна діаграма, безлика й геометрична. Ось тобі й «Світ чуттєвих речей у малюнках».

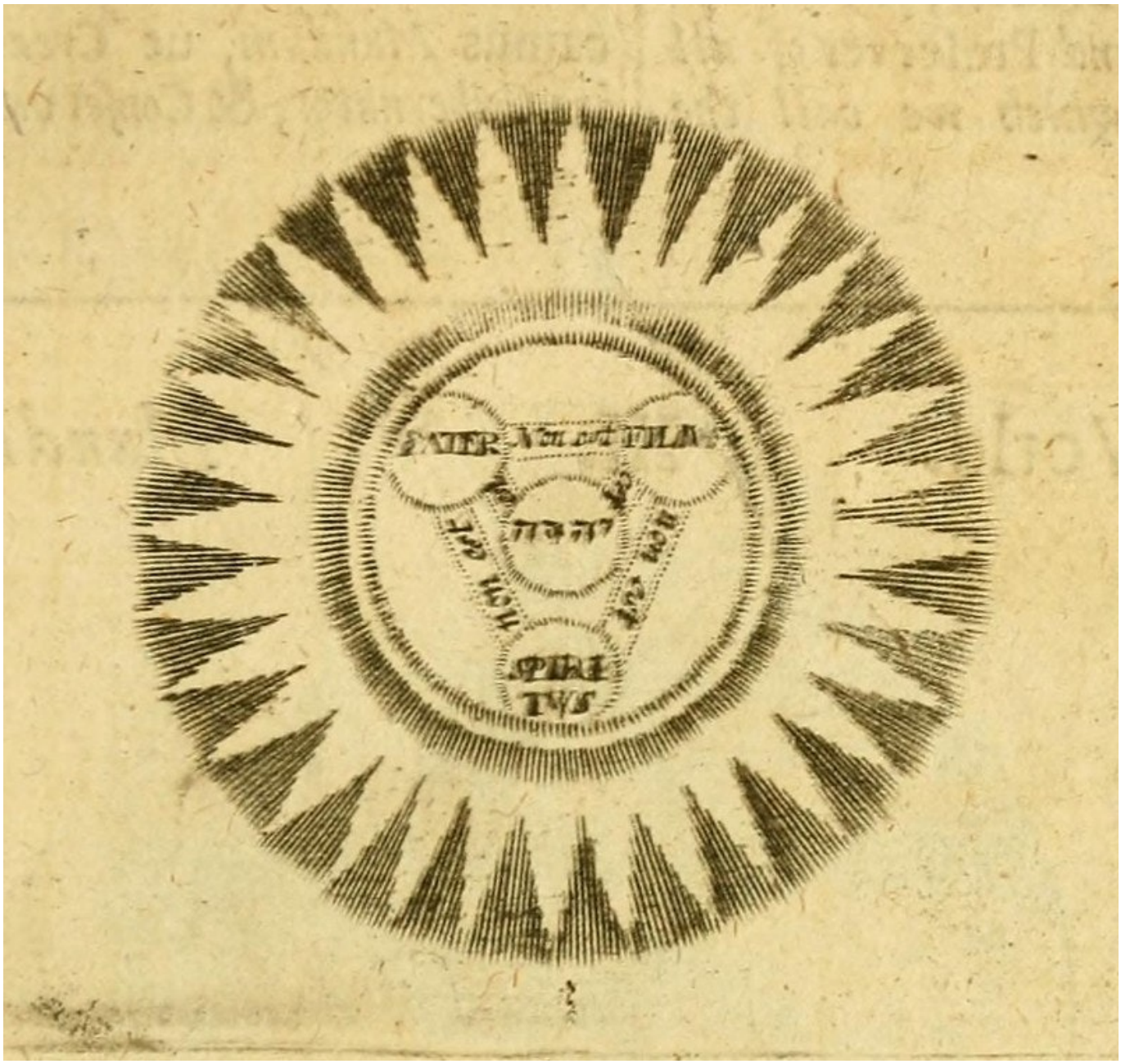

Бог. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Коменський обґрунтовує цей урок наприкінці розділу, де називає Бога «Творцем, а тому – Управителем і Хранителем усього, що ми звемо Світом (Mundum)». Лише після знайомства з Богом можна перейти до опису Його творінь, серед яких «Світ (Mundus)», «Небеса (Caelum)», чотири стихії, рослини й тварини. По суті, підручник приблизно повторює порядок сотворення з перших сторінок біблійної книги Буття. Коменський прикрашає стриману біблійну розповідь яскравими прикладами фауни. Ми дізнаємося про широке розмаїття екзотичних тварин: скажімо, шість розділів присвячено птахам (серед них – «Водоплавні птахи (Aves Aquaticae)» й

«Хижі птахи (Aves Rapaces)»), а розділ «Летючі комахи (Insecta Volantia)»а містить згадки про «Шершня (Oestrum)» і «Світляка (Cicindela)».

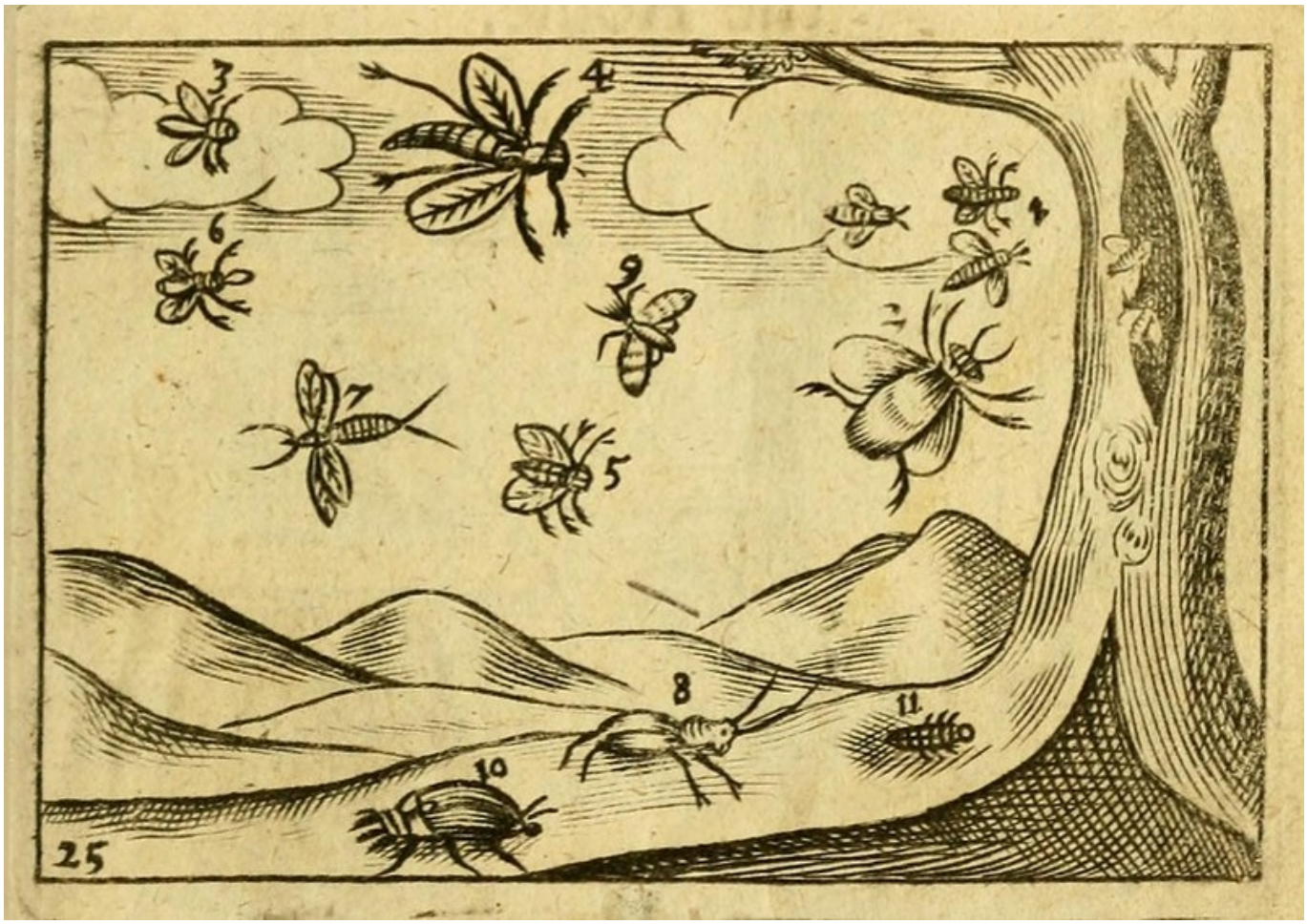

Летючі комахи. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Після тридцяти п’яти розділів про теологію, стихії, рослин і тварин Коменський нарешті переходить до людини. Він знову звертається до біблійної історії та згадує Адама і Єву, перш ніж перейти до таких прозаїчних тем, як «Зовнішні частини тіла людини», де ми дізнаємося, що жінка має «два перса з пипками», а внизу живота міститься «пах і сокровенне». Анатомічна термінологія щедра: книжка пропонує назви для кожного пальця й численних кісток. Але розповіді про тілесне та знайоме в ілюстрованій книжці Коменського знов поєднані з абстрактним і невидимим: у розділі 43 він пише про душу людини. На ілюстрації вгорі сторінки зображено контур людини, яка розкинутими руками наче вітає погляд учня. Попри таке запрошення, Коменський не сходить на дитячий рівень, коли обговорює душу. Своїм молодим читачам він пропонує категорії душ: «вегетативна» рослинна, «чуттєва» тваринна й «раціональна» людська.

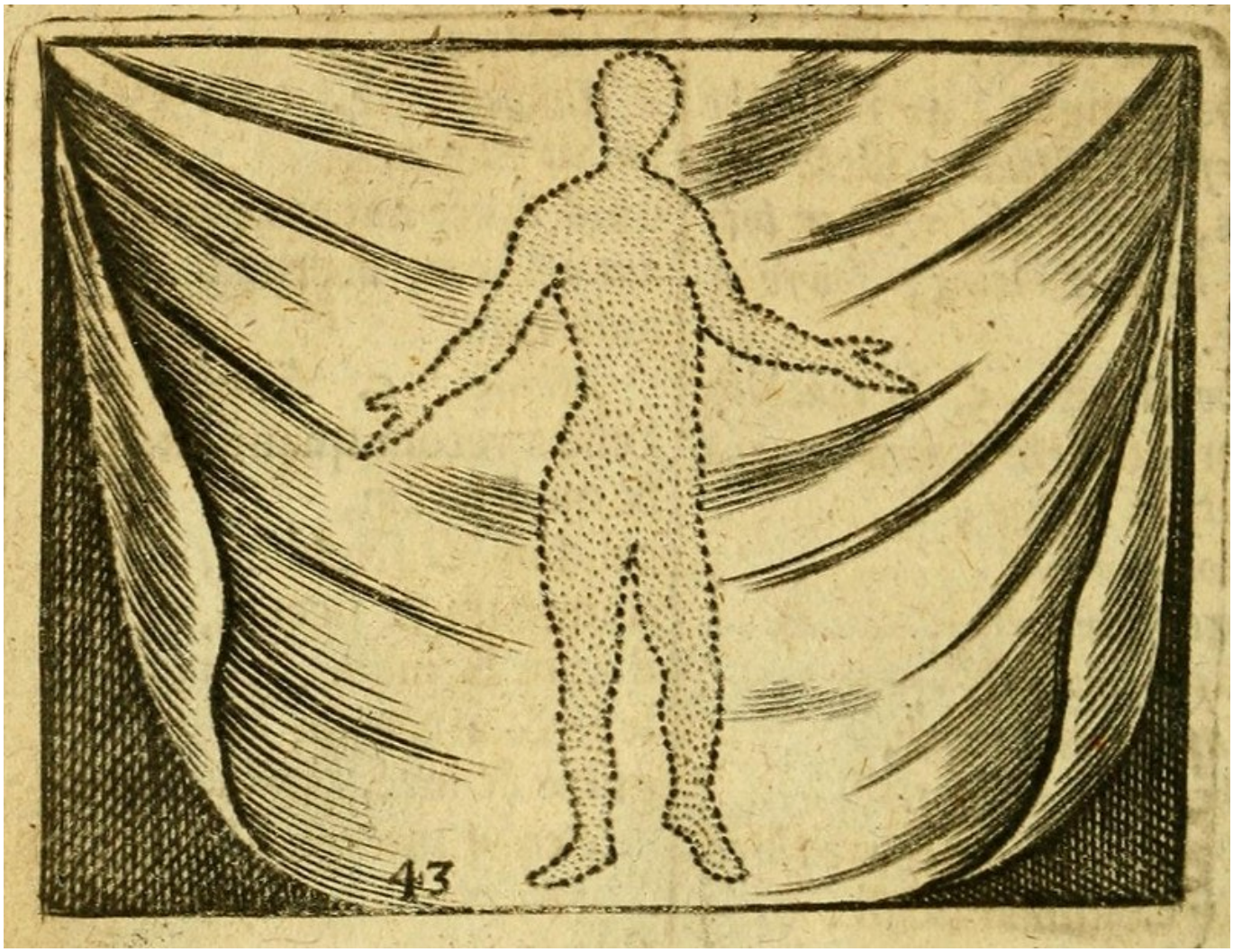

Душа. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Інші розділи присвячені приземленішим темам. Коменський розповідає про спотворених людей (зокрема «товстогубих» і «гостроголових») і про розмаїті базові комерційні практики: бортництво, пивоваріння, випікання хліба, виготовлення взуття, майстрування скринь тощо. Далі йдеться про діяльність учених еліт, що доречно для учня, який дійшов до цього етапу від звуконаслідування тварин і через вивчення видів людської душі. Коменський пропонує розділи про музику, філософію, астрономію й низку чеснот, серед яких – поміркованість і стійкість. А що учень, який так далеко просунувся в навчанні, можливо, заслужив трохи відпочинку, «Світ» знайомить його з тенісом, грою в кості й фехтуванням.

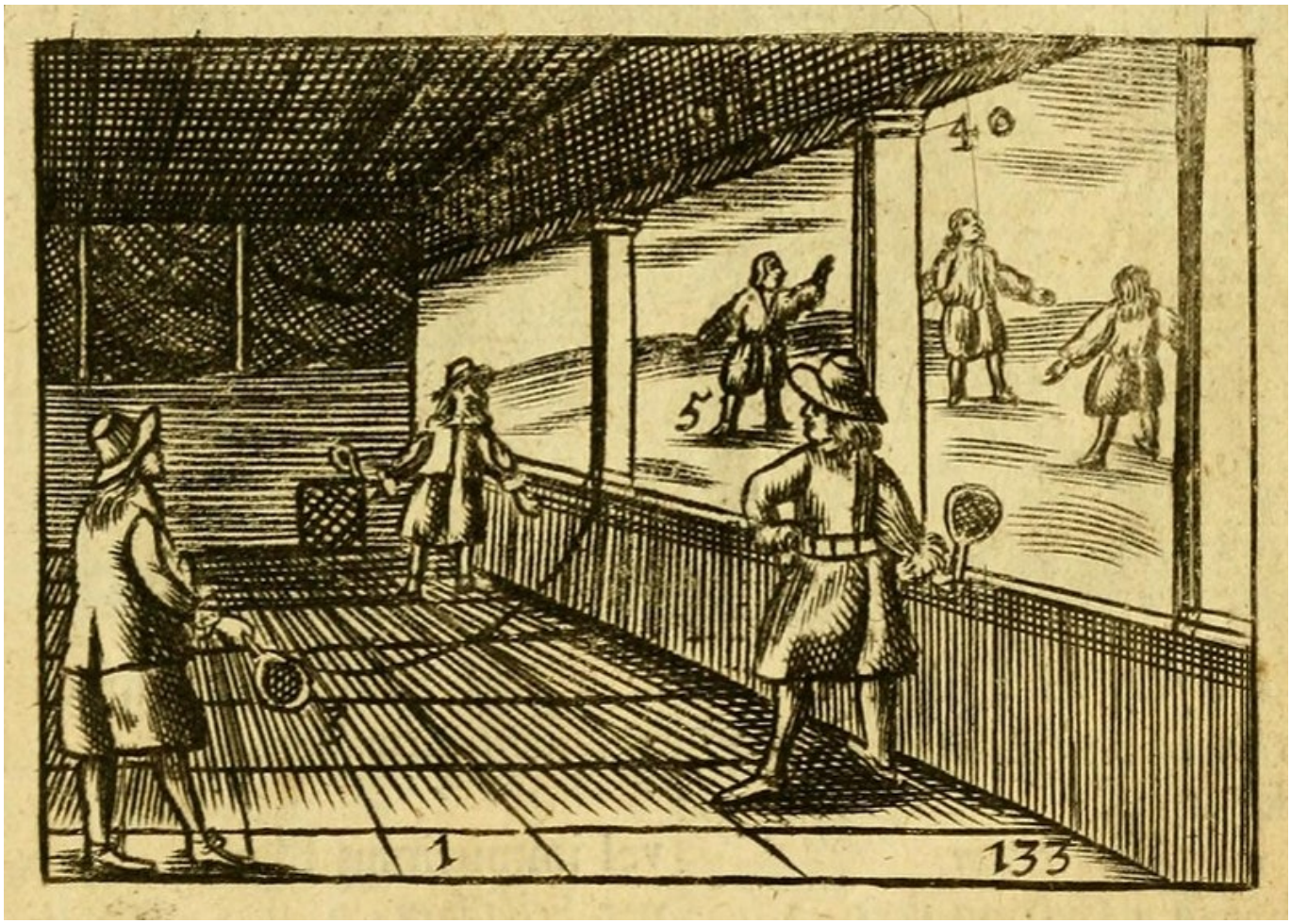

Теніс. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Аби досягти симетрії до першого розділу про Бога і Трійцю, Коменський закінчує підручник широким обговоренням теології та релігії, яке починається з розділу 144. Його віросповідання не викликає сумнівів: одну сторінку присвячено «Поганству», ще одну – «Юдаїзму», а от на «Християнство» припадає понад дві (ще пів сторінки віддано на «Магометанство»). Фінальна тема – це, що цілковито доречно, «Страшний суд», коли «останнього дня […] мертвих воскресить звук труби», а «благочестиві й обрані увійдуть у життя вічне до місця Блаженства». Здається, учневі треба пізнати чимало і про те, як Бог сотворив цей світ, і про те, як Бог із ним покінчить.

Страшний суд. Ілюстрація з англійського видання «Orbis Sensualium Pictus» 1705 року.

Остання сторінка, симетрична першій, знову показує вчителя, який промовляє, і молодого учня, що уважно слухає. З'явившись удруге, учень також мовчить: можна сказати, що повчання Коменського було справою не діалогу й обговорення, а ретельного запам'ятовування. Учитель теж, схоже, змінив підхід. Він каже учневі: «Ти коротко ознайомився з усіма речами, які можна показати», – але радить «старанно читати інші хороші книжки», аби стати «вченим, мудрим і побожним».

Можливо, весь проєкт Коменського був спритною витівкою. Розуміючи, що його учні ні за що не навчаться теології з розглядання дерев і птахів, він написав «Світ», власну «благу Книгу», з якої діти могли б пізнати – на своєму рівні – метафізику й біблійні основи. Нехай перша сторінка й закликає стати «мудрим» і обіцяє «показати все», та остання визнає, що така мудрість походить не з простого розглядання та прислухання. Коменський, по суті, завершує книжку порадою взагалі не виходити у світ. Натомість учень має навчитися «боятися Бога і

просити Його нагородити тебе Духом Мудрості».

Оригінал тексту опубліковано в часописі «The Public Domain Review». З англійської переклав Олексій Браславець.

ЧАРЛЗ МАКНАМАРА 8 СІЧНЯ 2020

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in **/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php** on line **284**